

“Yashil kecha” tarixiy-maishiy romanining badiiy xususiyatlari
Toshpo‘latov Muhridin Rahmatulla o‘g‘li
TerDU 2-bosqich magistranti

Annotatsiya: *Mazkur maqolada Rashod Nuri Guntekinning “Yashil kecha” romani badiiy xususiyatlari atroflicha yoritilgan. Qiyos sifatida o‘zbek romanlari olingan.*

Tayanch so‘zlar: *Qardosh xalqlar adabiyoti, adabiy ko‘prik, turk dunyosi, Rashod Nuri Guntekin, badiiy obrazlar, qiyosiy tahlil, “Yashil kecha”, “Muhabbat simfoniyasi”, syujet, kompozitsiya.*

“Yashil kecha” romani yangi tashkil etilgan Turkiya Respublikasida amalga oshirilishi kerak bo‘lgan asosiy tamoyil bo‘lgan dunyoviylik masalasini va Milliy kurashni o‘rganadi. Asar yozilayotgan vaqtda Rashod Nurining Emil Zolyaning “Haqiqat (Haqiqat)” asarini turk tiliga o‘giranligi ham asar rivojiga yaqindan ta’sir qiladi. Chunki, “Haqiqat” romani asosan dunyoviylik mavzusiga bag‘ishlangan¹. Asarning birinchi nashri 1928-yilda Suhulet kutubxonasi tomonidan, oxirgi nashri esa 2007-yilda o‘ttiz ikkinchi marta “Inqilob” nashriyoti tomonidan chop qilingan. Mazkur tarixiy-maishiy asarni 1977-yilda Mirvali A’zam o‘zbek tiliga o‘giran bo‘lib, roman o‘zbek kitobxonlari tomonidan iliq qarshi olingan.

Tezis romanini yozishda nuqtayi nazarni tanlash va hikoyachining romanga ta’sirini aniqlash muhim element hisoblanadi. “Yashil kecha” kabi tezisli romanida Reshat Nuri “hukmron nuqtayi nazardan” foydalanadi, ayniqsa u uchun katta ziddiyat yaratgan qahramonlarning subektiv munosabatlarini o‘z zimmasiga olishdan ko‘ra, o‘zining obektiv munosabatini qahramonlarga bog‘lashni afzal ko‘radi.

Muallif roman olamida qahramonning o‘quvchi bilan uchrashgan paytini shunday tasvirlaydi: “Tittirayotgan qo‘l ikki marta eshik chetini taqillatdi va ichkariga eski qizil palto va sariq charm etikli ko‘k atlas ko‘ylak kiygan yigirma besh-o‘ttiz yoshlardagi ozg‘in odam kirdi”.

Roman qahramoni Ali Shohin qisqacha tanishtirilgan bu iboralar voqeaning asoslanishida hikoya qiluvchining qanday yo‘l tutishini ham ko‘rsatadi. Ishning jismonan sodir bo‘lgan asosiy joyi, Sariovadan oldin va keyin, bosh qahramon Ali Shohin hayotidagi rivojlanish va o‘zgarish jarayoni hukmron hikoyachining cheksizligi tamoyili bilan e’tiborga olinadi.

¹ <https://edebiyatarastirmalari.blogspot.com/2020/08/yesil-gece-roman-ozet-tahlil-inceleme.html>

Roman qahramoni madrasadagi tushkunlik yillarining ta'siri bilan ham, o'ziga qarshi turadigan g'ayrat va g'ariblarga qarshi kurashi bilan hikoyatchi yaratgan xayoliy dunyoda "partiya" sifatida o'z o'rnini egallaydi.

Adib Ali Shohinning g'oyalarini o'zining g'oyalari bilan birlashtirib, tezisni ilgari suradi. Shaxin afandining lojalik yillarida kechgan tushkun kayfiyati va kelajakdagi kurashining urug'lari ekilgani quyidagi bayonotlardan ma'lum bo'ladi: "Uch oy o'tar ekan, Shohin Xo'ja yelkalarida xalta bilan Anadolu yo'llariga chiqqan murabbiylarni ba'zilari oq, ba'zilari yashil boshli boyo'g'lilar suruviga o'xshatdi. Ha, bechora yurt asrlar davomida Yashil kechada yashab keladi. Odamlar doimo dunyoni bu zulmatda ko'rdilar. Shuning uchun ham Anado'lida g'oyalar qoloq, odamlar ayanchli, ishlar yomon kechdi"².

Muallif Ali Shohinning miyasidan o'tgan fikrlarni ochib berar ekan, o'z g'oyalarini ilgari suradi. Roman davomida Ali Shohinning ideallari va himoya qilgan tezislari aniq g'alabaga erisha olmaydi.

Romanda Guntekin ba'zan qahramon holatini o'quvchiga realroq yetkazish maqsadida interyer monolog texnikasidan foydalanadi: "Har holda, shoshilmang. Bir necha kun tevarak-atrofga quloq solib yursam, ma'nosiz istiqloq bilan ishimni xavf ostiga qo'ysam, unrimning oxirigacha kuyaman, degan edi"³

"Yashil kecha" romanini bosh qahramon Ali Shohin hayoti va ideallariga mos ravishda uchta holat doirasiga bo'lish mumkin.

Birinchi qism: Otasining o'limidan so'ng Shohin, uning orzusi bo'lgan Yashil qo'shin askari bo'lish uchun Istanbul Somunchuog'lu madrasasiga yuborildi. Shohin Madrasada o'zini o'qitish uchun kecha-yu kunduz ishladi. Shohinning tashqariga chiqa olmaydigan qorong'u masalalardan tashvishlanib, o'zini ayblashi.

Ikkinchi qism: Ali Shohinning Amir Dede bosh instruktori etib tayinlanishi; Shohin afandining madrasalar va mazhablarga qarshi kurashuvchi tarafdorlar izlashi. Birinchi jahon urushi va urush boshlanishi bilan Yashil Armiya ko'ngillilarining harbiylardan qochishga urinishlari.

Uchinchi qism: Yunonlarning Sanovaga bostirib kirishi; Shohin afandi shaharda qiladigan ish qolmadi, degan o'y bilan Sariovadan chiqib ketganida, yo'lda fikridan qaytdi va qaytib keldi.

J.Gosuorsi ta'biri bilan aytganda, san'at tevaragida, hatto roman san'ati tevaragida ham hamisha ikkita estetik maktab o'rtasida kurash borgan. Bir maktab san'atdan hayotni ochib berishni va tanqid qilishni talab qiladi, ikkinchi maktab esa

² Ko'rsatilgan asar. – B. 43.

³ Ko'rsatilgan asar. – B. 103.

faqat yoqimli gaplarni to'qib chiqarishni talab qiladi⁴. Shu ma'noda "Yashil kecha" romanini "birinchi maktab" sirasiga kiritishimiz mumkin.

Rus olimi M.Baxtin: "Romannavis hayot voqeligini badiiy idroklashdagi pozitsiyasida bo'lgani kabi, bu hayotni tasvir etishdagi pozitsiyasini belgilashda ham qandaydir jiddiy shakliy-janriy niqobga muhtojlik sezadi"⁵ – deydi. Guntekin ushbu pozitsiyada shakliy-janriy niqoblanadiki, bu ziddiyat "Yashil kecha"ning kompozitsiyasida tadrijiylik kasb etadi.

Romanda yozuvchi yopiq dunyoda hayotdan qochib, kelajak avlodni oxirat hayotiga faqat diniy ilmlar bilan tayyorlashga harakat qilgan, ichki dunyosiga nisbatan asotsial shaxsga aylanadi professorlarning gumanizmga yo'g'rilgan ilmlardan uzoqlashib, avval o'zlarini, keyin esa xalqni jaholat sari yetaklashini tasvirlaydi.

Tahlillarimizga ko'ra "Yashil kecha" romanida jaholat, asosan, davlat tepasidan boshlanib, poraxo'rlik kabi xalqqa tushishi kuzatiladi. Shuningdek, Usmonli jamiyatining (umuman, turkiy xalqlarning – *M.T.*) ruhiga singib ketgan dangasalik o'z dunyosida yashab, yorug'likdan qo'rqadigan shaxslarni ochib berishi, aql va ilmdan uzoq bo'lgan Usmonli xalqi o'zini rivojlantira olmay, kelajak avlodlarning jaholatda qolishiga ishora qilinadi.

Anan shunday ijtimoiy illatlarning eng ashaddiysi bu – korrupsiya. "Yashil kecha" romanida esa korrupsiya odatda individual va institutsional tarzda ishlaydi. Usmonlilar imperiyasining so'nggi davridagi ta'lim va tarbiya chalkashliklari Anadolu xalqini jaholat bilan yuzma-yuz keltirgani romanning asosiy g'oyasidir.

Usmonli imperiyasining o'tgan asrdagi katta zarbalari va tanazzulining sabablaridan biri, shubhasiz, muassasalar ichidagi korruptsiyadir. Madrasaga mutaassiblik va jaholat kirib kelgan 19-asrda diniy ta'lim tizimi xalqni mutaassiblik va jaholatga yetakladi. Mardin Ulamolarning Usmonlilar saltanatining tanazzulga munosabatini, ayniqsa bu asrda shunday ifodalaydi.

"Yashil kecha" romanida Ali Shohin bolaligida kelgan Somunchuog'lu madrasasi ham mafkuraviy ta'sirning kuchayishiga sabab bo'lgan muassasadir. Ayniqsa, bu yerda bo'lgan vaqtlarida hayotga qarashlari va dinga qarashlari Ali Shohinning din haqidagi tushunchasini silkitadi va mamlakatni bu vaziyatdan qutqarish uchun kurasha boshlaydi.

Biz, "Yashil kecha" romanida, ayniqsa Somunchuog'lu madrasasida uchragan professorlar o'z shaxsiy manfaatlarini qondirish uchun yashab, dinni bu manfaatlar

⁴ Жаҳон адиблари адабиёт ҳақида: (О.Шаоафиддинов таржималари) / тўпловчи ва нашрга тайёрловчи: М.Шарафутдинова, Ш.Тўйичева; – Тошкент: Маънавият, 2010. – Б.51.

⁵ Бахтин М. Романда замон ва хронотоп шакллари (тарж. Жўрақулов У.). – Тошкент: Академнашр, 2015, – Б. 139.

uchun vosita qilib qo‘ygan kichik fikrli va tor fikrli kishilardir. Ali Shohin ichida yonayotgan iymon olovi ortidan so‘roq qila boshlagan Somuncuog‘lu madrasasidagi odamlarning shubha inqiroziga aylangani, dindan faqat ko‘rish maqsadida foydalanganliklariga e‘tibor qaratilgan. Madrasalardagi buzg‘unchilikning zamirida ruhoniylarning dangasaligi, tor doiradagi tafakkuri yotadi.

“Turma-xil yuzlar... Kimdir ochlikdan charchagan, badanining qashshoqligi, yam-yashil tus kiygan, ba‘zilari beg‘araz, beg‘araz, ma‘yus ovqatlanish va nasldor ho‘kizdek uxlashdan sayqallangandek yorqin qizil... hammasi dumaloq soqollari, qirralari qirqilgan, bu Ko‘zlar aql bilan emas, ochko‘zlik va ishtaha bilan manzarani tomosha qiladi, rohatdan nafas olayotgandek og‘iz ochiladi”⁶.

Romanda maktab va madrasa o‘rtasidagi ziddiyatning zamirida dunyoviy ta‘lim va diniy ta‘lim o‘rtasidagi ziddiyat yotadi. Bu mojaroning asosiy sababi diniy muassasalar va diniy ta‘limning buzilishidir. Romanda alohida ta‘kidlangan va qarshi olinadigan g‘oya shundan iboratki, buzg‘unchilik nazariyalardan boshlanib, xalqqa yetib boradi. Anadolu xalqiga ishonish zarurati ijtimoiy hayotning qattiq doirasida boshpana olish uchun joy bo‘lib, bu uning ekspluatatsiya vositasi sifatida ishlatilishiga olib keladi. Anadolu xalqi tushib qolgan “Yashil kecha” ideali bilan qoraygan ruhlar olami, Ali Shohinning ma‘rifatli ongi va davlat maktablarda dunyoviy ta‘lim olishi bilan qutulishga harakat qilinmoqda.

Roman asosida Usmonlilar imperiyasining so‘nggi davridagi diniy muassasalarning Onado‘li xalqiga ongli ravishda buzuq qadriyatlarni singdirish orqali o‘z ta‘sirini oshirish va himoya qilishga qaratilgan harakatlari tanqid qilinadi. Biroq rivoyatda nafaqat “dinni ekspluatatsiya qilish” hodisasi, balki 1923-yilda ta‘lim mudiri kabinetiga kirib-chiqqan “katta ko‘rshapalaklar” ham, ya‘ni davlat hokimiyatining qulashi bilan tashkil etilgan qism. Shunday qilib, korrupsiya davlatning eng yuqori bo‘g‘inidagi shaxslardan rasmiy muassasalarga, xususan, maktablarga, u yerdan esa kelajak avlodlarga o‘tishi aniqlangan.

Romanda Anadoluning qashshoqligi ham institutsional, ham individual tarzda ishlangan. Diniy va rasmiy muassasalarning asosiy vazifalaridan uzoqlashib, yopiq dunyoda yashashga kirishgani, Anadolu xalqining dangasalik kasalligida qanday qilib qashshoqlikka tortilganligi ta‘kidlangan.

E‘tirof etish joizki, “Yashil kecha” romanida qalamga olingan ziddiyatlar bugungu kunda ham dunyoda (xususan, turk dunyosida – *M.T.*) o‘z aktualligini yo‘qotmagan. Ayni jihat esa “Yashil kecha” romaning sotsiologik jihatdan

⁶ Ko‘rsatilgan asar. – B. 24.

umuminsoniy masalalarga qaratilgan asar sifarida, bizningcha, dunyo adabiyotidagi o‘rnini belgilab beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Adxambek Alimbekov. «Turk adabiyoti tarixi» (XIII-XVIII asrlar) (ToshDShI nashriyoti. 2005) o‘quv qo‘llanma.
2. Açık, F. (2008). Özbek Edebiyatı. İstanbul: Alp Yayınları.
3. Açıkgoz, H., Azap, S. (1991). Türk Dünyası Edebiyatları. İstanbul: TDAV.
4. Guntekin R.N. Yashil kecha (turkchadan M.A’zam tarjiması). – Toshkent: Zukko kitobxon, 2021. – B. 5.
5. KOCAOĞLU T. Çağdaş Özbek Edebiyatı. Türk Dünyası El Kitabı 3. Cilt.

